

Гуцул І.А.

викладач,
Кам'янець-Подільський університет
імені Івана Огієнка

ПРОФЕСІЙНИЙ МЕЙНСТРИМ ТА СФЕРИ ІНТЕРЕСІВ ПОДІЛЬСЬКОГО ХУДОЖНИКА-ПЕДАГОГА В. ГАГЕНМЕЙСТЕРА

Анотація. У статті висвітлюється життєвий шлях та творчі пріоритети видатного подільського художника-педагога Володимира Гагенмейстера. На основі архівних джерел і спогадів близьких та друзів розкривається творча особистість митця та його місце в культурно-мистецькому житті регіону.

Ключові слова: мистецтво, художник, педагог, творча особистість, життєвий шлях, професійна діяльність

Анотация. Гуцул И.А. Профессиональный мейнстрим и сферы интересов подольского художника-педагога В. Гагенмейстера. В статье освещается жизненный путь и творческие приоритеты выдающегося подольского художника-педагога Владимира Гагенмейстера. На основе архивных источников и воспоминаний близких и друзей раскрывается творческая личность художника и его место в культурно-художественной жизни региона.

Ключевые слова: искусство, художник, педагог, творческая личность, жизненный путь, профессиональная деятельность.

Summary. Hutsul I.A. Professional mainstream and areas of interest of podilsky artist and teacher V. Gagenmaster. Career path and art priority of great podilsky artist and teacher Volodymyr Gagenmaister is illuminated in this article. Based on archival sources and memories of relatives and friends revealed the artist's creative personality and his place in cultural life of the region.

Key words: art, artist, teacher, creative personality, career path, professional activity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави постала необхідність формування нової культурної парадигми, основним важелем якої була би гуманність, що передбачає перехід до морального суспільства через акцентуацію ролі естетичної освіти, формування в молодого покоління національної свідомості, почуття власної гідності, шанобливого ставлення до історії, культури, рідної мови, народних традицій і звичаїв, загальнолюдських цінностей тощо. На теперішньому рівні розвитку суспільства питання культурної спадщини нашого краю, вплив її на становлення та розвиток національної системи освіти набуває неабиякої актуальності. Виховний потенціал мистецтва міститься у самій його суті та пояснюється тим, що емоційний чинник, естетичні ідеали особистості – первинні відносно інтелекту у формуванні духовних інтересів, ставлення до світу взагалі.

Важливою ознакою розвитку української художньої культури є дослідження й охорона культурно-мистецької спадщини. Умови виникнення та екзистенції пам'яток духовної і матеріальної культури на землях України, специфічні історико-національні процеси зумовлюють особливі шляхи та підходи до збереження, охорони й використання вітчизняного культурного добору у належних цивілізованих межах.

У відродженні української культурної спадщини особлива увага надається творчості митців, які присвятили своє життя документальному відтворенню пам'яток старовини, ретельно зберігаючи для сучасного та майбутнього найкращі зразки минулих століть, а також створенню освітніх художніх осередків для ознайомлення з ними молодого покоління.

Попередні дослідження. Період, що розглядається, пов'язаний з народженням інтересу до краєзнавчої, мистецької, виставкової, популяризаторської та художньо-педагогічної діяльності, яка залежала від людей, що мали різні професії, але прагнули разом відродити національне коріння, етнічну приналежність, культурну цінність народного мистецтва. Питання розгляду різних аспектів піднятої проблеми знайшли відображення у дослідженнях деяких авторів, зокрема В.Ю. Січинського, О.І. Попика, Р.Т. Шмагала, В.В. Перепаді, Ю.П. Лашука, О.М. Завальнюка, Л.В. Баженова, В.О. Савчука, В.С. Прокопчука, О.Б. Комарницького, Н.О. Урсу та ін. Але жоден з науковців не торкався питання розгляду професійного мейнстріму і життєвого шляху В. Гагенмейстера. Тому, **мета статті** – висвітлити творчий шлях одного із представників цієї мистецької плеяди, подільського художника Володимира Миколайовича Гагенмейстера (1887-1938), який залишив після себе значну кількість цінних художніх, краєзнавчих та регіонаознавчих матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження мистецького доробку художників Кам'яниччини є актуальною тому, що до сьогоднішнього часу в ній залишилося багато білих плям, невідомі імена видатних художників та митців-педагогів, їх методи та прийоми популяризації мистецтва. Дотепер ці питання знаходилися майже поза увагою сучасних науковців.

Надійшла до редакції 01.11.2012

Даний матеріал є складовою загальної проблеми дослідження мистецької спадщини художників Поділля з метою узагальнення творчого досвіду окремих художників та систематизації методів і прийомів, які використовували митці-педагоги у своїй художньо-педагогічній діяльності. Вивчення культурно-мистецької діяльності художників Кам'яниччини дасть змогу краще та глибше усвідомити українське мистецтво, яке синтезувало в собі впливи Росії, Польщі та країн Сходу і постало як міцне, стійке творіння нашого народу.

Паралельний розгляд сучасних В. Гагенмейстеру художників, об'єднаних аналогічним добром зображень, підтверджує, що доробок жодного з них не вирізняється подібною системністю, логічністю та послідовністю. Їх творчість радше залежить від того, хто замовляє, від регіону проживання автора, або демонструє певний емоційний стан. Це дозволяє усвідомити винятковість культурно-мистецького доробку В. Гагенмейстера, який дотепер залишався майже в тіні і використовувався як другорядний, допоміжний у інших дослідженнях матеріал. Сьогодні настав час відкрито визначити його провідне місце у значному діапазоні праць дослідників галузі пам'яткознавства та регіоназнавства. Самого художника можна справедливо визнати науковцем і документалістом у царині художньої діяльності та краєзнавства, популяризації об'єктів творчості серед студентів.

Отже, мистецька діяльність В. Гагенмейстера є вагомим складовою культурно-мистецької спадщини народу. Вона відкриває перспективи використання створених ним художніх образів давнини у пам'яткоохоронній справі та впровадження досліджуваних матеріалів у регіоназнавство.

Володимир (Карл-Ріхард) Миколайович (Янович) Гагенмейстер народився 30 травня (12 червня) 1887 року в місті Выборзі – центрі губернії Великого Князівства Фінляндського (тепер районний центр Ленінградської області РФ) в родині військового урядовця. Рід його батька з 1624 року належав до лицарства Ліфляндії герба «Гаген» (по жіночій лінії до герба «Равіч»). Батьків дід Едуард служив урядовцем у Варшаві, мав маєток Хрщановіц у Варшавській губернії. Мати Анна-Марія з дому Томпсон, була естонка. У 1893 році В. Гагенмейстер вступив до псковської губернської (реальної) хлоп'ячої гімназії. Перейшовши до Сергіївського реального училища, закінчив його 1904 року. Дальшу освіту він здобув у Художньо-промисловому училищі барона А. Штігліца (нині Вище художньо-промислове училище ім. В. Мухоміної) в Петербурзі з фаху «Історія ужиткового мистецтва, композиція». У славетному навчальному закладі працювали не менш відомі викладачі: І.С. Рєпін, А.Н. Новоскольцев, В.С. Савинський, Н.А. Кошелев, В.В. Мате, М.А. Чижов та інші [1, с. 26]. Тут він слухав лекції з історії побуту народів світу у професора Хілінського, з історії світового мистецтва – в академіка Чичагова, з історії орнаменту (студіювання стилів) – у Кверфельдта, з історії літератури – у Князева [2, с. 1]. Склад учнів в училищі був дуже різноманітний. Були діти заможних столичних мешканців, діти середнього службового достатку, і багато було приїжджих з різних

місць країни. Порядки в училищі були строгі. Рух по коридору під час занять не допускався. Оцінки за заняття і класні роботи ставили за якість виконаного завдання по дванадцятибальній системі. Вік учнів був різний. Поряд з чотирнадцятирічними сиділи учні у віці двадцяти п'яти років і старші. Окрім учнів, існували ще вільні слухачі і ті, хто вільно відвідував. По закінченню отримували атестат, а вільні слухачі – довідку.

Навчання провадилось послідовно. Спочатку рисували орнаменти, потім вази, далі гіпсові голови і фігури, і вже після них, переходили до живої природи. Насамперед вимагалось побудувати форму одніми лініями, не допускаючи жодної тушовки. Після перевірки викладачем правильності побудови всього рисунка, його пропорцій, як загальних, так і деталей, переходили до прокладки тіней. Тіні власні і падаючі треба було строго малювати у відповідності з природою. Закінчувалась робота накладення напівтонів – спочатку більш густих, а потім і самих слабких. Ясна система легко засвоювалась, вимоги чітко визначалися, завдання було зрозумілим. Не могло бути жодної плутанини. Технічний прийом рисунка вказувався викладачем на самому рисунку, треба було лише якісно слідувати його порадам [1, с. 27].

Училище мало прекрасну бібліотеку і багатий музей, обладнану керамічну майстерню. Студенти займалися всіма видами мистецтв і лише на останніх курсах могли спеціалізуватися в чомусь одному. Так, В. Гагенмейстер до закінчення курсу за 1912 рік представив роботи, виконані у двадцяти варіантах різних технік. Можна зробити висновки, що художня підготовка в училищі носила творчий, особистісний характер, що дозволило захопити, вчити й виховувати студентів, надаючи їм подібних рис, розвиваючи індивідуальні здібності і враховуючи нахили. У художника Г.Алексєєва-Гая збереглося декілька оригінальних робіт В. Гагенмейстера. Це був майстер-віртуоз, котрий професійно володів технікою свого ремесла [9, с. 110-111].

Вищі категорії робіт відмічалися преміями у вигляді будь-яких художніх творів або грошової винагороди. Прізвище майбутнього митця ми бачимо у Списку учнів Петроградського Центрального училища, удостоєних звання художника з прикладного мистецтва або вченого рисувальника, з відправкою за кордон, а також роботи яких були придбані Училищем або премійовані на екзаменах у 1913 році. Таких робіт Володимира було кілька: рисунки сорочок для книг, вази, рисунок по ситценабівній і ткацькій справі (клас композиції); фаянсове кашпо малого вогню з пастами, ваза великого вогню (кераміка) [7, с. 2]. Це свідчить, що В. Гагенмейстер йшов у перших рядах, був одним з кращих учнів свого року навчання, композиції і готові вироби якого відмічалися керівництвом навчального закладу. Упродовж навчання щоліта Рада училища відряджала Володимира для студіювання і збирання пам'яток старовини на теренах колишньої Росії.

У 1913 році з наказу міністерства В. Гагенмейстера призначено штатним викладачем ліплення, малярства, геометричного й проекційного креслення Художньо-промислової школи Н.Ф. Фандер-Фліта у Пскові. Він

також викладав там історію всесвітнього декоративно-прикладного мистецтва і працював як хоронитель (кустош) художньо-промислового музею [2, с. 1].

Художник захоплюється стилем модерн, кохається у його пластичних ритмах і формах, стилізованих в орнаментальних мотивах та декорі, поєднуючи це захоплення з гострою зацікавленістю національною мистецькою спадщиною людства. У 1915 році Міністерство торгівлі й промисловості відрядило його на Поволжя, Кавказ і Україну для студіювання й збирання матеріалів і пам'яток народного мистецтва. Здійснюється мрія художника – доторкнутися до справжніх творів народного мистецтва у місцях їх створення, порозмовляти з сільськими майстрами, скопіювати зразки, що вразили.

Перебуваючи на Україні він цікавиться художніми промислами Кам'янець-Подільської губернії, а у наступному році отримує призначення до Кам'янця-Подільського [8, с. 10-11]. 1 листопада 1916 року, ще до революції, його було призначено завідувати майстернею у Кам'янці-Подільському. Митець керував закладом аж до кінця його існування (1933), і з його іменем пов'язано піднесення цього культурного осередку [3, с. 49].

Тодішня Росія переживала апогей захоплення народним мистецтвом. Гагенмейстер розпочав свої студії з музеїв Москви, Петрограда, Києва й Полтави, а продовжив їх у селах Поділля й Полтавщини. Добираючи нового завідувача на місце В. Розвадовського, на кандидатурі Гагенмейстера зупинились, певно, з тієї причини, що він не був українцем. На щастя, начальство прорахувалося. А. Паравійчук слушно зауважив, що, вихований на мистецьких зразках прибалтійського краю й петербурзьких музеїв, Гагенмейстер, природно, не міг знати ні звичаїв, ні побуту, ані народного мистецтва Поділля. Але вишуканий смак митця повернув до України його душу, потужний потенціал народного мистецтва Поділля так його вразив, що Гагенмейстер присвятив йому решту свого життя. Не знаючи української мови, опанував її і з 1922 року вже нею викладав. «Наш Глечик» – звали його поміж себе учні, натякаючи на найперше захоплення Володимира Миколайовича (подільський глечик) і обігруючи його своєрідну вимову. За цю любов Володимир Гагенмейстер заплатив найвищою ціною, давши зразок справжнього радянського інтернаціоналізму. Водночас, він добре розумів, що потрібно розвивати і насаджувати художню промисловість, висуваючи на ринок нові товари, і одночасно виховувати і розвивати смаки користувачів, готувати працівників для цієї промисловості, усвідомлених і озброєних сучасною технікою, з розвинутим художнім смаком і з самобутністю і національною його характерністю, такою багатою душею українця. Також виховувати в них почуття любові до художніх форм рідної старовини, що дало б основу для самобутньої нової творчості, рахуючись з дійсними запитами і тенденціями широкої заводської і фабричної промисловості.

Теплі спогади про художника представників його професійного і дружнього оточення містять цікаві подробиці, що стосуються вигляду, поведження та манери поведінки. У нотатках Ю. Гаврилюка читаємо:

«Володимир Миколайович Гагенмейстер – блондин, вищесередній, на зріст худорлявий астеник, високе чоло, майже стояча на голові злегка кучерява чуприна, ще більше підкреслювала його рухливість, ясно-сірі ледь блакитнуваті очі глибоко пронизували душу, на масивнішій верхній губі підстрижені невеличкі вусики надавали ретельності, невеличка комічна борідка надавала вигляду оригінальності рвучкості, бліде обличчя виказувало про великого трударя, гострий а ледве помітним горбиком невеликий ніс і тонкі губи характеризували вимогливість і лагідну справедливість. В. Гагенмейстер – художник-соціолог. Він не шукав тихих заводей, а кидався у вир життя, чого навчав і своїх вихованців. Він збирав молодь від плуга, верстака, пастуха (яким був і я), щедро віддавав їй свої знання, навчав людяності і мистецтву. Талант художника-педагога дав змогу бачити під свитиною хлопця-сироту, під засмальцьованим одягом – робітника, а засмаглими обличчям і натрудженими руками з мозолями бачити бідняка-селянина. Ці витончені душі – майбутні художники нашого народу» [5, с. 1].

Іншу характеристику дає В. Гагенмейстеру та його дружині В. Корецькій у листі від 01.07.1972 року до їх доньки, О.Ерн, викладач технології скла і кераміки Ленінградського вищого художньо-промислового училища ім. В. Мухіної Ф.С. Ентеліс: «Ваши родители очень часто бывали у нас дома. Как сейчас вижу красивые, вдохновенные лица двух энтузиастов художественного просвещения молодежи. Помню, отец Ваш – красивый блондин с пышной шевелюрой и (кажется) с небольшой русой бородкой. Мама – брюнетка с продолговатым умным лицом и карими добрыми глазами. Оба в вышитых украинским шитьем рубашках из сурового полотна. Мой отец был страстным собирателем предметов искусства и, в частности, прикладного. Ваши родители лечились у моего отца (он был известным в городе зубным врачом). На почве любви к искусству их знакомство переросло в большую дружбу. Я и мои товарищи (в том числе и моя жена) в детстве были вовлечены в атмосферу искусства и учились в художественных студиях. Большую роль в нашем художественном воспитании сыграли супруги Гагенмейстеры, а также А.Л. Грен. Вероятно, результатом этого воспитания и явилось то, что я избрал своей специальностью на всю жизнь художественное стеклоделие и керамику» [6, с. 1-2].

1919 року разом з Є. Сіцінським, В. Гериновичем, А. Середою та П. Холодним В. Гагенмейстер працював у кам'янецькій «Просвіті». Того самого року він виконав проекти подільських гривень. На їхній основі згодом були випущені бони Кам'янець-Подільської міської управи. Він виконав також обкладинку до першого числа літературно-художнього журналу ІНО «Буяння» (1921, ред. В. Кириленко).

Наприкінці 1920 року на підставі загального розпорядження влади утворився Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи «Камподкост». Очоловав його історик Пилип Клименко, а співробітниками стали викладачі ІНО Є. Сіцінський, Є. Сташевський та В. Гагенмейстер. У 1921-1922 роках «Камподкост» перетворився на голов-

ний осередок археологічних студій на Кам'янецьчині, оскільки колишні науково-археологічні товариства як незареєстровані, згідно з тодішнім законодавством, саморозпустилися. У червні 1921 року «Камподкост» влаштував у Кам'янецькім ІНО археологічну виставку. Одну з лекцій – «Народне мистецтво на Поділлі» – прочитав тут і В. Гагенмейстер.

Перейшов на роботу в УІІ м. Харкова, де з 1933 по 1936 працював на кафедрі художньо-технічного оформлення книги; виконував обов'язки декана художньо-конструкторського факультету. У 1936 переїздить до Києва, де працює завідувачем експериментальної майстерні (Лаврської школи) Київського музею українського народного мистецтва [10, с. 96]. Школу було засновано ініціативою Наркомосу УРСР 1934 року для народних майстрів з різних областей України, які б працювали над створенням експонатів для майбутніх художніх виставок у Києві, Москві, Ленінграді. Це мало свої позитивні наслідки: виставки 1936 року завершилися успішно, а кращим майстрам (Івану Гончару, Марії Приймаченко, Парасці Власенко, Олександрі Грядунівій, Ганні Собачко, Петру Верні, Олександрові Вовку) було присвоєно звання «Майстер народної творчості УРСР». На той момент керівником школи й був В. Гагенмейстер, котрий запросив для викладання учнів М. Бойчука: мистецтвознавця, художника-гобеленщика Сергія Колоса, Миколу Цівчинського, живописця Миколу Рокицького, Миколу Косенка, Пантелеймона Мусієнка, Павла Іванченка. Вони читали лекції з історії мистецтва, технології, композиції. [4, с. 346-347].

В. Гагенмейстер активно займався науковою діяльністю, до якої можна долучити, насамперед, його дослідницькі поїздки. Як він сам пише в автобіографії, що спочатку: «Студіював українське народне мистецтво по збірках в російських музеях Москви і Петрограда і українських музеях Києва та Полтавщини, як в містах, так і по селах». Також в його Curriculum Vitae з архіву знаходимо згадку про готову наукову роботу «Изразцовые декорации Ярославских храмов», яка мала бути надрукована на той час Ярославським художнім товариством [2, с. 2].

12 грудня 1937 року В. Гагенмейстер був заарештований. Постановою трійки Київського обласного управління НКВС УРСР був звинувачений за статтями 54-6, 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР і засуджений до вищої міри покарання – розстрілу за участь в українській націоналістичній організації і шпигунстві на користь буржуазної Польщі. Вирок виконано 20 січня 1938 року. Реабілітований 31 березня 1971 року військовим трибуналом Київського ВО [10, с. 96].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що В. Гагенмейстер, як яскрава особистість відіграв значну роль в культурному житті не лише Кам'янецьчини, але й інших регіонів України. Він активно впливав на становлення і розвиток мистецької освіти, підвищуючи, водночас, свій творчий і науковий потенціал завдяки навчанню в аспірантурі. Така напружена пошукова і мистецтвознавча праця давалася в знаки у процесі викладання мистецьких дисциплін. Можна стверджувати, що проведення занять з учня-

ми відбувалося на високому науковому рівні, тому наступний підрозділ висвітлює особливості художньо-педагогічної діяльності видатного представника подільської мистецької школи.

Культурно-мистецьке життя Кам'янецьчини у ХХ столітті розвивалося у декількох відносно незалежних напрямках: просвітницька справа, краєзнавча діяльність, особиста творча праця, участь у створенні музеїв, виставок, експозицій. Накопичені з роками знання, уміння та навички передавались від покоління до покоління, збагачувались новим досвідом, обростали новими технологіями. Це стало, безперечно, міцним підґрунтям для виникнення в Кам'янці-Подільському потужного культурно-мистецького осередку. Культурно-мистецька діяльність В. Гагенмейстера формувалась і розвивалася в руслі загальних культуротворчих процесів регіону і була нерозривно пов'язана з основними напрямками суспільного життя, які нуртували на території краю у ХХ ст. Культурний розвиток Поділля, зумовлений регіональними чинниками, активно вплинув на формування й рівень художньої діяльності В. Гагенмейстера.

В. Гагенмейстер, як яскрава особистість, відіграв значну роль в культурному житті не лише Кам'янецьчини, але й інших регіонів України. Він активно впливав на становлення і розвиток мистецької освіти, підвищуючи, водночас, свій творчий і науковий потенціал під час навчання в аспірантурі. Напружена пошукова і мистецтвознавча праця давалася в знаки у процесі викладання мистецьких дисциплін. Можна стверджувати, що проведення занять з учнями відбувалося на достатньо високому науковому рівні.

Література:

1. Бучкин П.Д. Училище Штигица / П.Д. Бучкин // Записки художника. О том, что в памяти. – Ленинград : Художник России, 1963. – С. 26-35.
2. Державний історичний архів Хмельницької області (ДІАХО). – Ф. 302, оп.1, спр. 9. – Curriculum Vitae В.Н. Гагенмейстера.
3. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) О. Закоханий у Поділля / О. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) // Подільське братство. – Кам'янець-Подільський, – № 3. – 1993. – С. 48-54.
4. Лаврська школа // Україна і Культура. – К.: Товариство «Знання», 1993. – Вип. 26-27. – С. 346-348.
5. Приватний архів Ольги Ерн (далі ПАОЕ) – Гаврилюк Ю. Спогади про В. Гагенмейстера.
6. ПАОЕ – Лист Федіра Семеновича Ентеліса до Ольги Володимирівни Ерн-Гагенмейстер від 1 липня 1972 р.
7. ПАОЕ – Список учасників в Петроградському Центральному Училищі технічного рисовання барона Штигица, удостоєних звання художника по прикладному мистецтву или ученого рисовальщика, съ посылкою за границу, а также учащихся, работы которых были приобретены Училищем или премированы на экзаменах в 1913 г. – С. 1-3.
8. Попсуй Е.В. Перші сіячі прекрасного на Поділлі / Е.В. Попсуй. – Рукопис директора дитячої художньої школи Кам'янця-Подільського, 1975. – 72 с.
9. Прусліна Н.К. Русская керамика / Н.К. Прусліна. – М., 1974. – 223 с.
10. Українська академія друкарства : історико-біографічний довідник (1930-2010) [Текст] / О.В. Мельников. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2010. – 589 с.